

سخن سردبیر

ضرورت حضور جدی حدیث‌پژوهان در شبکه جهانی

حوزه‌های علمیه در نیمه دوم دهه شصت، پیش از بسیاری از مراکز علمی کشور به دنیای رایانه روی آورده و تولید دهه‌ها نرم‌افزار در حوزه علوم اسلامی بخشی از دستاوردهای این رویکرد جدید است. این پیشتازی ستودنی به همت مراکز مهمی همچون مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور در عرصه دنیای نرم‌افزار، رایانه و دیجیتال ایجاد و اکنون نیز همواره بالنده است.

اما به نظر می‌رسد برای حضور پُررنگ در شبکه جهانی - اینترنت - و برای نیل به یک بالندگی استاندارد، به تلاش بیشتر کارشناسان علوم اسلامی نیازمندیم؛ زیرا پیشرفت‌های سریع و نوآوری‌ها در شبکه جهانی به حدی است که تأسیس مراکز ویژه برای مدیریت ارائه محتواهای مختلف در این عرصه را ضروری می‌سازد.

امروزه گسترش و ارتقای دانش‌ها مرهون مقالات علمی و نگاشته‌های دانشی در فضای مجازی هستند. نمی‌توان حضور پُررنگ فضای مجازی را در زندگی دانشی دانشجویان، طلاب و اساتید حوزه و دانشگاه نادیده گرفت. بسیاری از فرهیختگان به محض بروز یک «مسأله»، اولین اطلاعات خود را از شبکه جهانی دریافت می‌کنند. با حضور سایت‌های علمی و فعالیت چشمگیر اندیشمندان در شبکه جهانی رفته رفته این باور که «اینترنت غیر قابل اطمینان است»، در حال فراموشی است. کاربران حرفه‌ای آموخته‌اند که اطلاعات خود را از درگاه‌های قابل اعتماد دریافت کنند و تنها کاربران غیر حرفه‌ای هستند که همچنان به هر آنچه در دنیای مجازی عرضه می‌شود، اعتماد می‌کنند. شبکه همگانی اینترنت به عنوان یک دستاورد بزرگ بشری از اواسط دهه ۱۹۹۰، به صورت یک شبکه جهان‌شمول رخ نمود و روزی نیست که پیشرفت جدیدی را در عرصه‌های گوناگون علوم مختلف تجربه نکند. از این سو نیز کاربران و عالمان هر روز به این سامانه بزرگ بشری وابسته‌تر می‌شوند و به نظر می‌رسد در آینده نزدیک هیچ عالمی بدون بهره‌مندی از اینترنت نتواند نظریه دقیق و جدیدی را ارائه کند. این به هم‌تیدگی دنیای مجاز و حقیقت در زندگی انسان امروزی تا آنجاست که رهبر انقلاب فرمودند: «الان فضای مجازی، یک بخش حقیقی از زندگی مردم شده است» (سخنرانی، ۱۳۹۹/۶/۲) و «امروز همه ما بایستی در میدان فضای مجازی حرکت کنیم؛ هر کدام به نحوی و با سهمی که در این راه داریم» (سخنرانی، ۱۴۰۰/۷/۵).

به‌راستی سهم حدیث‌پژوهان در فضای مجازی چیست؟ ساده‌ترین کارها ایجاد گروه یا کانال در شبکه‌های اجتماعی است که کم یا بیش در این عرصه شاهد گروه‌ها و کانال‌هایی هستیم که متأسفانه

۷

کمتر قابل بهره‌وری بوده و کاستی‌های آنها عیان است. همان‌گونه که خبرگزاری‌های بزرگ جهان با تکیه بر مدیریتی کارآمد کانال‌های خبری حرفه‌ای را اداره می‌کنند، شایسته است مراکز آموزشی و پژوهشی حدیث‌محور با سرمایه‌گذاری و مدیریت علمی کانال‌ها و گروه‌های حدیثی پیشرفته‌ای را راه‌اندازی کنند.

عرصه دومی که انتظار می‌رود حدیث‌پژوهان، متاع خود را عرضه کنند، تارنمای «ویکی» هاست. با پیشرفت دانش در عصر حاضر و ظهور ویکی‌ها^۱ یا همان دانش‌نامه‌های اینترنتی در بستر وب، دانشیان علوم اسلامی نیز از این فرصت استفاده کرده و دانش‌نامه‌های متعدّد اینترنتی راه‌اندازی کرده‌اند. اساس دانش‌نامه‌های اینترنتی بر تدوین محتویات آزاد با همکاری افراد داوطلب است و هر کسی که به اینترنت دسترسی داشته باشد می‌تواند مقالات آن را ویرایش کند. البته برخی از دانش‌نامه‌های اینترنتی در حوزه علوم اسلامی، بیشتر از آنکه نویسندگان آزاد، مؤلفان و مدیران صفحات باشند، جمعی از محققان و پژوهشگران در این عرصه، عهده‌دار تدوین مقالات در مدخل‌های علمی هستند. معمول دانش‌نامه‌های اینترنتی علوم اسلامی، به بازشناسی مفاهیم اسلامی، آموزه‌های قرآنی و حدیثی، تاریخ اسلام، شخصیت‌شناسی، و اطلاعات در اندیشه اسلامی اهتمام می‌ورزند. برای نمونه می‌توان به «دانش‌نامه اینترنتی اهل بیت (علیهم‌السلام)» اشاره کرد. این دانش‌نامه اینترنتی، زیر نظر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم تأسیس شده و با محوریت چهارده معصوم (علیهم‌السلام) به معرفی شخصیت‌ها، خاندان‌ها، شهرها و مکان‌ها، مفاهیم کلامی، قرآنی، سیاسی، اجتماعی، فقهی، اخلاقی و... مرتبط با اهل بیت (علیهم‌السلام) در حال تدوین است.

یکی دیگر از ویکی‌هایی که به مدخل‌های حدیثی - مقالات علوم و معارف حدیث - روی آورده، «ویکی شیعه» است. این ویکی، خود را دانش‌نامه مجازی مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام)، وابسته به مجمع جهانی اهل بیت (علیهم‌السلام) می‌داند که دارای ۷۱۸۳ مقاله به فارسی تا زمان نگارش این نوشتار است. این دانش‌نامه، برخط و چندزبانه بوده و مداخل آن در حال ترجمه به پانزده زبان زنده دنیا است.

«ویکی فقه»، دیگر دانش‌نامه برخط و آنلاین بر روی بستر اینترنت است که با هدف توضیح مفاهیم در زمینه علوم اسلامی و علوم مرتبط با فقه راه‌اندازی شده است. این ویکی، وابسته به

۱. ویکی (Wiki) معمولاً به انواعی از تارنماها گفته می‌شود که به تمام بازدیدکننده‌هایش (حتی گاه، بدون نیاز به نام‌نویسی در تارنما)، اجازه ویرایش، افزودن یا حذف نوشته‌ها را می‌دهد. معمولاً در ویکی‌ها متن‌ها با استفاده از یک زبان نشانه‌گذاری ساده نوشته می‌شوند و با کمک یک ویرایشگر متن غنی، قابل ویرایش است (ویکی پدیا؛ مدخل «ویکی»؛ "wiki"، دانشنامه بریتانیکا، vol. 1، لندن: شرکت بریتانیکا، ۲۰۰۷، archived from the

پژوهشکده باقرالعلوم بوده و مدخل‌های آن را طلاب قم، مشهد و نجف تدوین می‌کنند. معرفی راویان روایات فقهی و بیان تحلیل و بررسی توثیق و تضعیف ایشان، بیان اصطلاحات حدیثی و روایات فقهی از اهداف مدخل‌های حدیثی است.

«ویکی نور»، وابسته به مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) نیز دانش‌نامه‌ای تخصصی در موضوع کتاب‌شناسی و زندگی‌نامه پدیدآورندگان کتاب‌هاست که مقالات آن، توسط بخش تألیف و تدوین آن مرکز، طی سال‌های متمادی نگاشته شده است. مسئولان ویکی نور امیدوارند با برقراری ارتباط دوسویه با کاربران، مدخل‌های موجود، ویرایش، تصحیح، تکمیل و تولید جدید شوند. غالب کتاب‌های حدیثی شیعه، محدثان و شماری از رجالیان و راویان در ویکی نور معرفی شده‌اند. سه اشکال به برخی از ویکی‌های اسلامی قابل طرح است:

۱. غالب آنها مخاطب‌محور نبوده و تمام صفحات آنها توسط محققان یک مرکز تدوین می‌شود. این کاستی با اساس و فلسفه پیدایش ویکی مغایرت دارد.
 ۲. اشکال دوم به روز نبودن ویکی‌های اسلامی است. حتما خوانندگان عزیز ملاحظه کرده‌اند که به محض فوت یک شخصیت مشهور یا رخداد جدید در زندگی وی ویکی‌های عمومی مانند ویکی پدیا همان روز این رخداد را ثبت می‌کند. این درحالی است که مثلاً در عرصه کتاب‌های حدیثی نشر جدید یک اثر در ویکی‌های اسلامی کمتر قابل مشاهده است.
 ۳. اشکال سوم فقدان یک ویکی اختصاصی برای علوم و معارف حدیث است. عرصه سومی که در شبکه جهانی تلاش‌های حدیثی قابل مشاهده است، سایت‌های مراکز حدیثی است. این مراکز دستاوردهای علمی مجموعه مربوطه خود را ارائه می‌کنند. پایگاه اطلاع‌رسانی حدیث شیعه یا حدیث نت وبگاه موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث از بهترین تارنماهای حدیثی است. در این تارنما احادیث معصومین علیهم‌السلام، منابع حدیث شیعه، معارف حدیث، متون حدیث، شرح حدیث، متن کتاب‌های حدیثی دارالحدیث، نشریات ارائه شده است.
- عرصه چهارم، ارائه مدخل‌های حدیثی دائرة المعارف‌ها است. دائرة المعارف‌نگاری در حوزه علوم دینی در ایران دارای پیشینه‌ای بس طولانی است و تقریباً به هشتصد سال قبل باز می‌گردد.^۱ اما در عصر حاضر، روش تدوین دانش‌نامه‌ها و دائرة المعارف‌ها به صورت کلی دگرگون شده و متأثر از

۱. «تاریخ دائرة المعارف‌نگاری در جهان»، قرشی، محمدحسین، کیهان فرهنگی، شماره ۱۲۷، ۲۲-۳۳، خرداد و تیر ۱۳۷۵ ش. «آشنایی با تاریخ دایرة المعارف‌نگاری در ایران و جهان»، مقدّسی، مهناز، نشریه طب سنتی اسلام و ایران، دوره اول، شماره ۱، ص ۱-۱۶، ۱۳۸۹ ش.

نگارش‌های غربی به شمایل امروزی در آمده است. بخشی از مدخل‌های حدیثی دانش‌نامه‌های علمی معاصر به قلم شماری از حدیث‌پژوهان حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌ها نگارش یافته است. وبگاه‌های این دائرة المعارف‌ها مدخل‌های خود را در شبکه جهانی به اشتراک گذاشته‌اند که بخشی از آنها حدیثی است. در میان دانش‌نامه‌های متعددی که در نیمه دوم سده اخیر از استواری علمی برخوردار است و دارای مدخل‌های متعدد حدیثی است، می‌توان به وبگاه‌های «دائرة المعارف تشیع»، «دائرة المعارف بزرگ اسلامی» و «دانش‌نامه جهان اسلام» اشاره کرد. گفتنی است در این عرصه کار جدیدی ویژه شبکه جهانی رخ نداده و تنها تبدیل کردن نسخه‌های چاپی و فیزیکی به نسخه‌های الکترونیکی است.

عرصه پنجم، عرصه هوش مصنوعی است. امروزه هوش مصنوعی در شبکه جهانی در حال تاخت و تاز است. سؤال از مخاطبان و پاسخ از تارنما در کوتاهترین زمان ممکن رهاورد انقلاب فناوری در سال‌های اخیر است. ربات‌های مکالمه توسط شرکت‌های مختلف در علوم گوناگون در حال راه اندازی است. نمونه‌هایی مانند چت جی‌پی‌تی (ChatGPT) از نوامبر سال ۲۰۲۲ به بازار آمد و در طول یک سال چند نسل ارتقا یافت. نه تنها پاسخ‌های ساده بلکه تحلیل و حتی تدوین مقاله علمی را نیز یک ربات عهده‌دار می‌شود. بی‌تردید اطلاعات موجود در این ربات‌ها می‌توانند در دقت و یا انحراف در پاسخگویی مؤثر باشند. به نظر می‌رسد کارشناسان علوم اسلامی و به‌ویژه حدیث‌پژوهان باید برای این عرصه نیز آمادگی لازم را داشته باشند. ورود به این عرصه مشارکت مؤسسات بزرگ و آشنا به فضای مجازی را می‌طلبد. در این عرصه بیم آن می‌رود که دیگران با انباشت اطلاعات نادرست و یا منحرف و برخورداری از فناوری‌های پیشرفته‌تر در تولید شبهات و یا ارائه دین و آموزه‌های حدیثی غلط رهزن دانش مخاطبان و به‌ویژه جوانان شوند.

و سخن آخر اینکه اگر سخن از تمدن است، یعنی باید جهانی اندیشید، جهانی سخن گفت و با ابزار جهانی هماهنگ شد تا بتوان محتوای غنی خود را به جهانیان عرضه کنیم.